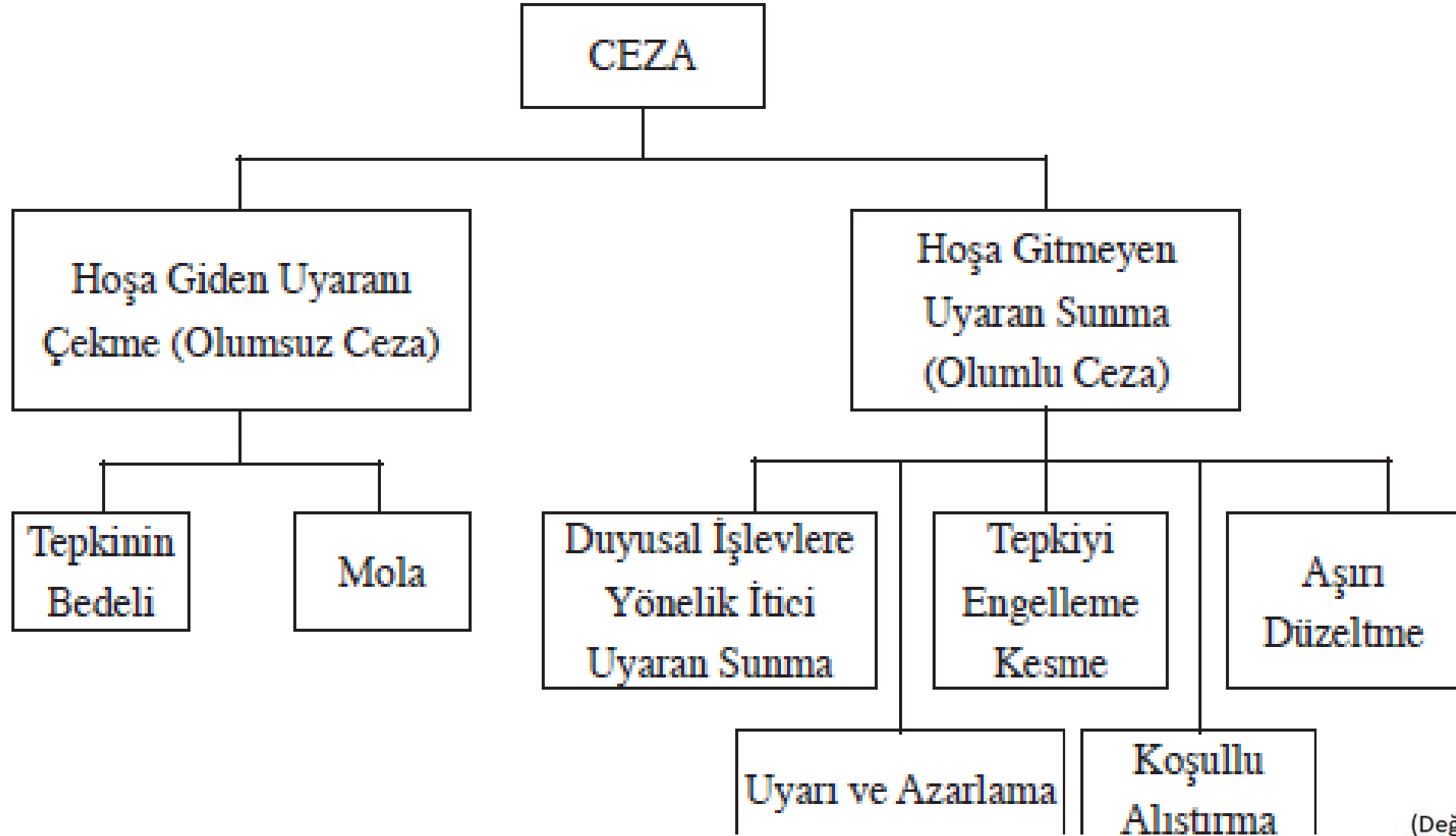

▼ Hoşça Giden Uyararı Geri ekme ve
Hoşça Gitmeyen Uyararı Sunma

Doç. Dr. Seray Olçay

Ceza Uygulamalarının Olumsuz Özellikleri

- (a) Sözel ve fiziksel saldırganlık davranışlarında artışa yol açabilmesi.
- (b) Kaçma ve kaçınma davranışlarına neden olabilmesi.
- (c) Ceza olmayan koşullarda uygun olmayan davranışlarda artmanın meydana gelebilmesi.
- (d) Olumlu ve olumsuz pekiştirme işlevi görebilmesi.
- (e) İstenmeyen davranışa model olma ile sonuçlanabilmesi.
- (f) Uygulamacı için olumsuz pekiştirme işlevi görebilmesi ve bunun sonucunda gereksiz/ aşırı derecede ve yanlış kullanımın söz konusu olabilmesi.
- (g) Olumlu davranış kazanımını içermemesi.

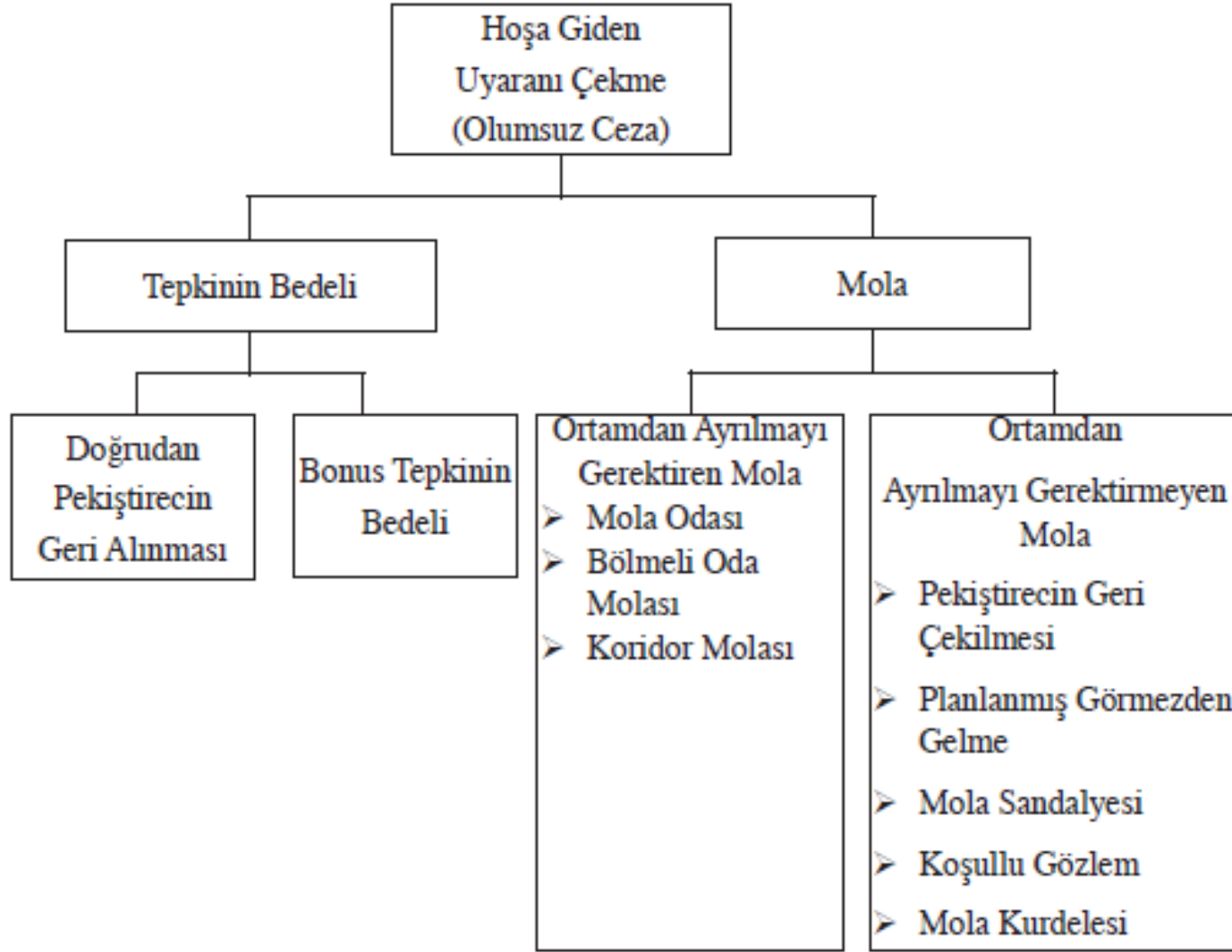
(Değirmenci, 2016)

- Olumsuz ceza, uygun olmayan davranışın sergilenmesinin hemen ardından ortamda var olan ve birey için pekiştirici özellik taşıyan bir uyarının ortamdaki çekilmesini ve bu durumun söz konusu davranışın ileride meydana gelme sıklığında azalma ile sonuçlanmasını içermektedir.

(Cooper, Heron ve Heward, 2007).

Hoşa Giden Uyararı

▼ Geri Çekme

Tepkinin Bedeli

- Uygun olmayan davranışın sergilenmesinin ardından öğrencinin daha önce kazanmış olduğu pekiştireçler geri alınır ya da ortadan kaldırılır.
- Günlük yaşamda da sığa karşılaştığımız uygulamalardan biridir.
- Örneğin sınıf kurallarına uyduğu için öğrencisine "örnek öğrenci" kartı veren bir öğretmen sınıf eşyalarına zarar verdiği için öğrencisinden bu kartı geri alabilir.

(Alberto ve Troutman, 2013).

Mola ve Türleri

- **Mola** uygulaması bireyin uygun olmayan davranışını izleyen şekilde belirli bir zaman dilimi için pekiştirme kaynaklarından uzaklaştırılmasıdır.
- Mola uygulaması iki farklı şekilde uygulanabilir:
 - (a) Etkinlik ortamından ayrılmayı gerektiren mola
 - (b) Etkinlik ortamından ayrılmayı gerektirmeyen mola

(Alberto ve Troutman, 2013)

Mola uygulamasında dikkat edilmesi gereken noktalar

- **Mola** uygulaması bireyin uygun olmayan davranışını izleyen şekilde belirli bir zaman dilimi için pekiştirme kaynaklarından uzaklaştırılmasıdır.
- Mola uygulaması iki farklı şekilde uygulanabilir:
 - (a) Etkinlik ortamından ayrılmayı gerektiren mola
 - (b) Etkinlik ortamından ayrılmayı gerektirmeyen mola

(Alberto ve Troutman, 2013)

Etkinlik Ortamından Ayrılmayı Gerektiren Mola Uygulaması

- Mola odası: Bireyin uygun olmayan davranış sergilemesinin ardından etkinlik ortamından bağımsız olan başka bir odaya götürülmesini ve bu odada öğretmenden, sınıf arkadaşlarından ya da bulunduğu ortamdan elde edebileceği olası tüm pekiştireçlere ulaşımının engellenmesini içermektedir.

(Alberto ve Troutman, 2013; Değirmenci, 2016)

Mola Odasında Bulunması Gereken Özellikler

- 1. En az 183 cm x 183 cm ebatlarında olmalıdır.
- 2. Uygun havalandırma ve ışıklandırma koşullarına sahip olmalıdır.
- 3. Bireyin kendine zarar verici davranışlar sergileyebileceği nesne, eşya içermemelidir.
- 4. Bir yetişkinin sürekli işitsel ve görsel olarak bireyi takip edebileceği özelliklere sahip olmalıdır.
- 5. Mümkün olabildiğince kilitlenmemeli ve kilitlenmesini gerektiren durumlar söz konusu olduğunda ise dikkatli bir biçimde takip edilerek kullanılmalıdır.
- 6. Birey için pekiştirici özellik taşıyabilecek herhangi bir uyaran ya da nesneye (örn., duvarda resimler, telefon ya da kırılabilir eşya) sahip olmamalıdır.

- Koridor molası: Uygun olmayan davranış sergileyen bireyin davranışının sonucu olarak uygulamacı tarafından sınıftan çıkartıldığı ve koridorda oturması için yönlendirildiği mola uygulamasıdır.
 - Bireyin diğer sınıflardaki öğrencilerden ya da koridorda yürüyen bireylerden **plansız bir şekilde pekiştireç elde** etme olasılığı söz konusudur.
 - Bireyler **koridorda bulunan diğer sınıflara ya da yaşam alanlarına girme ve bu alanlarda uygun olmayan davranışlar sergileme eğilimi** gösterebilmektedirler.

(Alberto ve Troutman, 2013; Değirmenci, 2016)

Etkinlik Ortamından Ayrılmayı Gerektirmeyen Mola

- **Belirli bir pekiştiricin geri çekilmesi:** Etkinlik ortamında bulunan belirli bir pekiştiricin geri çekilerek bireyin pekiştirece ulaşmasının engellenmesidir.
- Uygulama, uygun olmayan davranışlar sergileyen bireyin mola süresince sınıf arkadaşlarını gözleyerek davranışların uygun formlarını öğrenebileceği varsayımına dayanır.
 - Örnek: En sevdiği oyuncak ile oynarken problem davranış sergileyen çocuğun en sevdiği oyuncuğu uygun olmayan davranışın sonucu olarak kısa bir süreliğine alınabilir.

(Alberto ve Troutman, 2013; Değirmenci, 2016)

- **Mola sandalyesinde** öğrenci problem davranışını izleyen şekilde sınıf içerisinde bulunan mola sandalyesine oturtulurken; **koşullu gözlemde** sınıf içerisinde belirlenen belli bir alana yönlendirilir.
- Her iki uygulamada da öğrenci etkinlikten ve pekiştireç elde etme fırsatlarından uzaklaştırılır; ancak kendisine akranlarını ve uygun davranışları izleme fırsatı verilir.

(Cooper ve diğ, 2007)

- **Mola kurdelesi** uygulaması uygun davranışlar sergileyen bireylere bileğe takmak üzere bir mola kurdelesinin verilmesini ve uygun olmayan davranışlar sergilediklerinde kurdelenin çıkartılmasını içerir.

Hoşu Gitmeyen
Uyarın Sunma

- Olumlu ceza olarak da adlandırılır.
- Bu uygulamalar problem davranışın sergilenmesinin hemen ardından ortama itici bir uyarının sunulmasını gerektirdiği için bu uygulamalara son çare olarak başvurulmasına dikkat edilmelidir.

(Cooper ve diğ., 2007; Olçay-Gül, 2018)

Koşullu Ağıştırma

- Uygun olmayan davranışları azaltmak ya da ortadan kaldırmak üzere bireyden angarya olarak tanımlanabilecek bazı davranışları yerine getirmesi istenir.
- Sözel ve fiziksel saldırganlık gibi davranışların azaltılmasında kullanıldığı görölmektedir.

(Alberto ve Troutman 2013)

Aşırı Düzeltme

- **Aşırı düzeltme**, bireyin uygun olmayan davranış sergilemesinin ardından davranışın çevre üzerindeki etkilerini aşırı bir biçimde düzeltmesini ya da davranışın uygun biçiminin aşırı bir şekilde sergilemesini içermektedir.

(Alberto ve Troutman, 2013)

- **Onarıcı aşırı düzeltme uygulamasında** bireyden çevreyi problem davranışı yapmadan önceki hâlinden daha iyi bir hâle getirmesi istenir.
- **Olumlu alıştıırma uygulamasında** uygun olmayan davranış sergileyen bireyin davranışın uygun biçimini tekrarlı bir biçimde sergilemesidir.

Olumlu Alıştırma

- Uygun olmayan davranış sergileyen bireyin davranışı sergilediği ortamda ya da durumda davranışın uygun biçiminin tekrarlı bir biçimde sergilemesine olumlu alıştıırma denir.
- Örnek: El yazısı ödevini acele içinde yapan bir öğrenciyi düşünelim. Acele etiği için harfleri doğru ve uygun bir biçimde birleştirememekte ve yazma becerisi gelişmemektedir.

Olumlu- Olumsuz Ağırtırma

- Olumlu ağırtırma ve olumsuz ağırtırma birbirinden farklı uygulamalardır.
 - Olumlu ağırtırma bireyin davranışının uygun biçimini ya da alternatif bir davranışı üst üste sergilemesini içerir.
 - Olumsuz ağırtırma bireyin uygun olmayan davranışı defalarca sergilemesini gerektiren bir süreçtir.

Örnek

- Öğrenci ders boyunca ayağa kalkıyor ve sınıfın etrafında koşuyor ise bu öğrenciye yönelik uygulanacak olumlu alıştıırma süreci öğrencinin sınıf içerisinde farklı sandalyelere oturmasını içerirken; olumsuz alıştıırma uygulaması öğrencinin durmadan koşmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

- Alberto, P. A., & Troutman A. C. (2013). *Applied behavior analysis for teachers (9. Baskı)*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Cooper, J., Heron, T., & Heward, W. (2007). *Applied behaviour analysis*. New Jersey: Pearson Education.
- Değirmenci, H. D. (2018). Hoşa giden uyararı çekme. E.Tekin-İftar (Ed.). *Uygulamalı davranış analizi* (s. 513-564). Ankara: Vize Akademi.
- Değirmenci, H. D. (2018). Hoşa gitmeyen uyararı verme. E.Tekin-İftar (Ed.). *Uygulamalı davranış analizi* (s. 565-604). Ankara: Vize Akademi.
- Olçay-Gül, S. (2018). *Bütünleştirilmiş ortamlarda davranış ve sınıf yönetimi*. M. Çitil (Ed.). Özel eğitimde bütünleştirme (173-195). Ankara: Eğiten Kitap.
- Vuran, S. & Olçay-Gül, S. (2017b). Davranışı azaltma teknikleri. S. Vuran (ed.). *Uygulamalı Davranış Analizi* (113-128). Ankara: Eğiten Kitap.

Uygun Davranışları Artırma

DOÇ. DR. SERAY OLÇAY
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ÖZEL EĞİTİM BÖLÜMÜ

Pekiştirme

- Pekiştirme bir davranışın ardından ortama hoşa giden bir uyarın eklenmesi ya da itici olan uyarının kaldırılmasıyla davranışın ileride gerçekleşme olasılığını ve sıklığını arttırma surecidir.

Pekiştirme

```
graph TD; A[Pekiştirme] --> B[Olumlu]; A --> C[Olumsuz];
```

Olumlu

Olumsuz

Olumlu Pekiştirme

- Bir davranışın yapılma olasılığını artırmak veya sürdürmek amacıyla, o davranışı izleyen şekilde ortama hoşa giden bir uyarının eklenmesidir.

Olumlu Pekiştirme

- Olumlu sözcüğü ile uyarının ortama eklenmesi ve bireyin hoşuna gitmesine, ileride davranışın sergilenmesi için motivasyon sağlamasına atıf yapmaktadır.
- Bu uyarana **pekiştirici uyarın (UP)** ya da **olumlu pekiştireç** denilmektedir.

Pekiştireç Türleri

- 1) Öğrenilmemiş pekiştireçler (birincil pekiştireçler)
- 2) Öğrenilmiş pekiştireçler (ikincil pekiştireçler)

Öğrenilmemiş Pekiştirenler

(Birincil Pekiştirenler)

- Doğal yaşamın sürdürülmesi için gerekli olan ve birey için biyolojik önem taşıyan uyarılardır.
- Yiyecekler, içecekler, uyku, barınma ve cinsellik örnek olarak verilebilir.
- Bu tür pekiştirenler, özellikle küçük çocuklarda ve işlevde bulunma düzeyi düşük olan bireylerde yeni davranışların kazandırılmasında etkili şekilde kullanılabilirler.

(Alberto ve Troutman, 2013; Vuran ve Olçay-Gül, 2017)

Öğrenilmemiş Pekiştirenler

(Birincil Pekiştirenler)

- Özellikle küçük yaştaki çocuklar ve gelişimsel yetersizlikleri olan bireylerde “çak yapma”, “aferin, süpersin deme” gibi pekiştirenler başlangıçta etkili olmayabilir.
- Bu pekiştirenlerin etkili bir şekilde kullanımı sistematik bir öğretim sürecini gerektirir.

Öğrenilmemiş Pekiştireçler

(Birincil Pekiştireçler)

- Peki birincil pekiştireç her birey için her durumda etkili midir?
- Bazen hastalık, tokluk, beklenmedik durumların varlığı bu pekiştireçlerin pekiştirici etkisini kaybetmesine neden olmaktadır.
- Ne yapılmalı?
- Her uygulama öncesi etkili pekiştireç değerlendirmesi yapılabilir.

Öğrenilmemiş Pekiştireçlerin Özellikleri

1. Öğrenilmemiş pekiştireçlerin etkilikleri kullanıldıkları durumlarla ilintilidir.

Örneğin: Çikolata ve patates cipsinin etkili pekiştireç olduğu belirlenen bir çocuğa karnı token cips vermenin pekiştirici etkisi olmayabilir.

2. Uygun şekilde sunulmadıklarında bireyde “doygunluk” ya da “yoksunluk” yaratabilirler.
3. Yiyecek, içecek pekiştireçleri özel diyeti olan çocuklarla kullanılacaksa titizlikle seçilmelidir.
4. Doygunluğu önleme ve öğretim sırasında hızlı tüketimi sağlamak gibi nedenlerle az miktarlarda sunulmalıdır.

Birincil Pekiştirenleri Kullanırken Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar

- Pekiştirenlerin bulunduğu yere dikkat edilmelidir.
- Uygulama sırasında belirlenen pekiştirenin pratik bir biçimde kullanımı tasarlanmalıdır. Ör: Sıvı ise.
- Özellikle yiyecek-içecek gibi birincil pekiştirenlerin saklama ve kullanma koşullarına özen gösterilmelidir.
- Uygulamaya başlamadan önce takip edilecek pekiştirme tarifesi planlanmalıdır.
- Uygun durumlarda kullanımı planlanmamış pekiştirenleri uygulama bir seçenek olarak kullanılabilir.

Yarar ve Sınırlılıklar

Yarar:

- Öğretimi gerektirmemeleri en önemli yararlarıdır. Fakat öğrenilmiş pekiştireçlerle birlikte kullanılmaları önerilmektedir.

Sınırlılıklar:

- Aşırı doygunluk sağlayabileceğinden uzun süre etkili olmayabilirler.
- Toplumsal yaşamda ya da doğal ortamlarda her zaman bu pekiştireçleri elde etmek mümkün olmayabilir.

Öğrenilmiş Pekiştiriciler

(İkincil Pekiştiriciler)

- Öğrenilmiş pekiştiriciler, bir süre birincil pekiştiricilerle birlikte sunulurken pekiştiricilik özelliği kazanırlar.
- İkincil pekiştiricilerin pekiştirici özellik kazanması bir öğrenme yaşantısını gerektirir.

“Çok iyi yaptın”, “afetin”, “bravo gibi sözcükler başlangıçta çocuk için bir şey ifade edemez. Fakat bunlar çikolata, bisküvi, süt gibi öğrenilmemiş pekiştiricilerle birlikte sunulduklarında bir süre sonra yiyecek pekiştiricileri olmaksızın da davranışı pekiştirirler (Klasik koşullama sürecini hatırlayınız.)

Yarar ve Sınırlılıklar

Yarar:

- Öğretmen ya da diğer uygulayıcılar için ulaşılması kolaydır. Bir parça yiyeceği her zaman yanınızda taşıyamazsınız ama coşkulu bir ses tonu ile “Çok iyi iş başardın!” diyebilirsiniz.
- Kolayca çeşitlendirebilir.
- Doğal ve sosyal ortamlarda da sağlanabilir.

Sınırlılıklar:

- Birincil pekiştireçlerle eşleyerek sunulması ve birincil pekiştireçlerin zamanla silikleştirilmesi gerekliliği bir sınırlılık gibi görünse de öğrenilmiş pekiştireçlerin yararı çok daha fazladır.

Öğrenilmiş Pekiştiriciler Türleri

1. Sosyal pekiştiriciler

- Sözsüz ifadeler: Gülümseme, alkışlama, baş ile onaylama, göz kırpma.
- Bedensel iletişim: Kucaklama, başını okşama, sırtını sıvazlama, yüzüne dokunma, makas alma.
- Sosyal ortamlarda yakınlık: Öğretmen masasının yakınına oturma, yemek saatinde yan yana oturma.
- Ayrıcalık tanıma: Sınıf defterini okul müdürüne götürme.
- Övgü sözcükleri ya da sözcük grupları: Aferin, ne kadar güzel, bunu sen mi yaptın, çok iyi bir iş v.b.

Öğrenilmiş Pekiştiriciler Türleri

1. Sosyal pekiştiriciler

- Öğrenci dikkatini yönelttiğinde sunulmalı
- Özellikle övgü sözcükleri sıradan bir ifade ve tonlama yerine, coşku ve vurgu yapılarak sunulmalı

Öğrenilmiş Pekiştiriciler Türleri

2. Etkinlik pekiştiricileri

- Şarkı söylemek, yap-bozla oynamak, şiir okumak gibi sözel ya da bedensel bir uğraşı gerektirirler.
- Az yeğlenen bir etkinliğin ardından çok yeğlenen bir etkinliğin yapılmasına izin vermek, az yeğlenen etkinliğin yapılmasını artırır (Premack ilkesi).
- Bazen uygulanması güç olabilir. Ör: Ödevini yap-parka git-yağmur yağması

Öğrenilmiş Pekiştireçler Türleri

3. Nesnel pekiştireçler

- Gözle görülen ve elle tutulabilen, bireyin yaşı itibariyle ilgi alanlarına uyan, elde ettiği zaman bireyde hoşnutluk hissi uyandıran her türlü nesnedir.

Öğrenilmiş Pekiştiriciler Türleri

3. Sembol pekiştiriciler

- Kendi başlarına anlamı olmayan ama başka pekiştiricilere dönüştürülebilen sembollerdir. Para, gazete kuponları, yıldızlar, jeton gibi.

Sembol Pekiştirme

- Sembol pekiştirme, pekiştireç olma özelliği taşımayan sembollerin (marka, yıldız vb.) istenilen davranışın hemen arkasından kazanılarak, daha önceden belirlenen sayılara ulaşıldığında, istenilen pekiştireçlerle değiştirilmesi sürecidir.
- Sembol pekiştirme sisteminin sıralanan üç temel bileşeni bulunmaktadır:
 - (a) Hedef davranış: İlk olarak hedef davranış belirlenir ve işlevsel olarak tanımlanır.
 - (b) Semboller: Sembol, nesne, olay ya da etkinlik ile değiş tokuş yapmak için kullanılan kupon, bozuk para ya da boncuk gibi nesnelere dir.
 - (c) Dönüştürülen pekiştireçler: Sembollerin karşılığında elde edilen, pekiştirici etkisi olan nesne, olay ya da etkinliklerdir.

Olumsuz Pekiştirme

- Bir davranışı izleyen durumda ortamdaki itici uyarının çekilmesiyle, o davranışın yapılma olasılığının artırılmasıdır.
- Açık pencereden gelen gürültünün işe dikkati yöneltme davranışını engellemesi durumunda pencerenin kapatılması ile bu davranışın artması olumsuz pekiştirme değildir.

Olumsuz Pekiştirme

- “Olumsuz” ifadesi davranışın ardından ortamdan itici uyarının kalktığını ifade etmek için kullanılmaktadır.
- Olumsuz pekiştirmede bireyin rahatsız olduğu itici uyarandan kurtulması kazandırılmak istenen davranışı yapması koşuluna bağlıdır.
- Olumsuz pekiştirmede birey karşılaştığı itici uyarana kaçma ya da kaçınma yoluyla tepkide bulunmaktadır.

Kaçma: İtici uyarıyı sona erdirilmesi

Kaçınma: İtici uyarının ortaya çıkmasının engellenmesidir.

(Besler ve Süzer, 2016)

Olumsuz Pekiştirme

- “Örneğin, işyerinde müdürü tarafından kendisine verilen işi tamamlamadığı için müdürüyle gerginlik yaşayan çalışan, işini bir an önce tamamlamaya çalışacak ve bir daha böyle bir durumla karşı karşıya kalmamak için daha dikkatli ve kontrollü olacaktır.
- İtici uyarandan (gerginlik) kurtulmaya çalışmaya-kaçma
- Bir daha böyle bir durumla karşılaşmayı engellemek için dikkatli ve kontrollü olma- kaçınma

**İtici
Uyaran**

```
graph TD; A[İtici Uyaran] --> B[Koşullu]; A --> C[Koşulsuz]
```

Koşullu

Koşulsuz

İtici Uyarın

- **Koşullu itici uyarın** bir yaşantıya ya da deneyime bağlı olarak iticilik özelliği kazanır.
 - Örneğin, küçük bir çocuğun yanan sobaya dokunması ve elinin yanması sonucu soba itici bir uyarın özelliği kazanır.
- **Koşulsuz itici uyarın** ise, herhangi bir öğrenme yaşantısına bağlı olmaksızın bireyde hoşnutsuzluk yaratan uyarındır.
 - Örneğin, çok yüksek ses, çığlık birey için herhangi bir öğrenme yaşantısı gerektirmeden itici uyarın olma özelliği gösterir.

- Ortamda bir itici uyarının varlığını gerektirdiği için olumsuz pekiştirmeye eğitim ortamlarında sıkça yer verilmesi uygun değildir.
- Çünkü olumsuz pekiştirme itici uyarı üzerinde yoğunlaşır. Dolayısıyla kaçma ve kaçınma davranışlarını artırır.

Etkili Pekiştireç Belirleme

- Görüşme yapmak (tercih edilen uyarınları sormak)
- Gözlem yapmak
- Uyarınlı temelld denemeler yapmak

Pekiştirme Kuralları

1. Pekiştirme uygun davranışa bağlı olmalıdır.
2. Pekiştirme uygun davranışın hemen ardından verilmelidir.
3. Pekiştirme programının başlangıcında ve edinim aşamasında davranış her oluştuğunda pekiştirilmelidir.
4. Etkili pekiştireçler kullanılmalı ve pekiştireçler çeşitlendirilmelidir.
5. Pekiştireçler etkili bir pekiştirme tarifesiyle sunulmalıdır.
6. Pekiştireç uygulayıcı için kolay ulaşılabilir ve kolay kullanılabilir olmalıdır.

Pekiştirme Kuralları

7. Pekiştireç öğrencini özelliklerine uygun olmalıdır. (Yaş, gelişim düzeyi, cinsiyet)
8. Pekiştireç doygunluk sağlamamalıdır.
9. “Böyle davrandığın için seni seviyorum”, gibi sevgi ifadeleri pekiştireç olarak kullanılmamalıdır.

Pekiştirmenin seyrekleştirilmesi: Pekiştirme Tarifeleri

1. Sürekli pekiştirme

2. Aralıklı pekiştirme

a. Oranlı pekiştirme

-Sabit oranlı pekiştirme (SOP)

-Değişken oranlı pekiştirme (DOP)

b. Süreli pekiştirme

-Sabit süreli pekiştirme (SSP)

-Değişken süreli pekiştirme (DSP)

Sürekli Pekiştirme

- Davranışın her oluşmasının pekiştirilmesidir. Öğrenmenin, edinim aşamasına yani başlangıcında kullanılır.
- İki temel olumsuz etkisinden söz edilebilir.
 - Zaman içinde pekiştirici etkisini yitirebilir.
 - Hedef davranışlar doğal ortamlarda sergilendiğinde her defasında doğal pekiştireç alamayacaktır.

Aralıklı Pekiştirme

- Her doğru davranış değil, bazı doğru davranışlar pekiştirilir.

Oranlı Pekiştirme

- Sabit ya da değişken sayıda bir oran belirlenerek pekiştirecin sunulmasıdır.

Sabit Oranlı Pekiştirme

- Sabit bir oran belirlenir. Davranış belirlenen oranda gerçekleştiğinde pekiştireç sunulur.
 - Örneğin: SOP2 ile pekiştirilen bir davranışta; 2., 4., 6. davranışlar pekiştirilir.
- Bazı becerilerde pekiştirece ulaşmak için birey davranışları hemen tamamlayarak süreci hızlandırabilirler.
 - Bu durum hedef davranışın daha düşük başarıyla gerçekleştirmesine neden olur.

Oranlı Pekiştirme

Değişken Oranlı Pekiştirme

- Davranışı pekiştirmek üzere bir oran belirlenir ve bu oran değişken olarak uygulanır.
- Çocuğun izin isteme davranışı DOP3 ile pekiştiriliyorsa, ilk üç davranıştan herhangi biri, ikinci üç davranıştan herhangi biri gelişigüzel pekiştirilir.
- Uygulayıcı açısından bu tarifenin uygulanması zordur. Ancak pekiştirecin ne zaman geleceği açıkça belli olmadığı için davranışın kalıcılığını sağlamada etkilidir.
- LLL/LLL/LLL/LLL (lütfen deme)
- + + + + (pekiştirme oranı)

Oranlı Pekiştirme

	Doğru Tepki Sayısı																			
SOPS	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
					P					P					P					P
DOPS	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
		P							P				P							P

Oranlı Pekiştirme

- Farklı doğal ortamlarda rahatça kullanılabilmesi ve pekiştireçlerin seyrekleştirilmesine olanak vermesi nedeniyle davranışın genellenmesinde etkilidir.
- Doğru tepki sayısını arttırması diğer bir yararadır.
- Pekiştirme tarifesinde yüksek bir oran belirlendiğinde, pekiştirece ulaştıktan hemen sonra davranış kesintiye uğrayabilir.
- Kalabalık sınıf ortamlarında kullanımı zor olabilir.

Sürelî Pekiştirme

- Sürelî davranışlarda, davranışın süresi artırılmak istendiğinde belli bir zaman aralığı içinde davranışın gerçekleşmesi pekiştirilir.

Sabit Sürelî Pekiştirme

- Sabit bir zaman aralığı içinde davranışın gerçekleşmesi pekiştirilir.
- İki şekilde uygulanabilir.
 - Ali yerinde oturma davranışı için SSP5 ile pekiştiriliyor olsun. Ali 9.00'da derse gelir ve yerine oturur. 9.05'te pekiştireç kazanır. Davranış devam ederse 9.10 ve 9.15'de de pekiştireç kazanabilir.
 - Ali 9.00-9.05 arasında yerinde oturduğu için 9.05'te pekiştireç kazanır, fakat 9.07 de yerinden kalkar. 9.09'da yeniden oturur. 5 dakikalık pekiştirme süresi 9.09 dan başlar yani hiç yerinden kalkmazsa 9.14'te pekiştireç kazanabilir.

Sürelî Pekiştirme

Değişken Sürelî Pekiştirme

- Davranışın pekiştirilme süreleri değişkendir. Davranış belirlenen zaman aralığı içinde pekiştirilir.
- Örneğin DAP5 olarak belirlenen tarifede doğru tepki gözleendiği takdirde 7., 6. ve 2. dakikaların sonunda pekiştireç verilebilir. Böylece pekiştirecin ne zaman verileceği önceden tahmin edilemez.

Sürelî Pekiştirme

Sürelî Pekiştirmelerin Yararları ve Sınırlılıkları

- Özellikle alarm sesi (bip) veya titreşimli elektronik zamanlayıcılarla sınıf ortamında etkili bir şekilde kullanılabilir.
- Yalnızca sayılması zor olan ve göreceli olarak daha uzun süre devam eden davranışlar için tercih edilmektedir.

Kaynakça

- Akmanoğlu, N. (2012). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara uygun ve yeni davranışların kazandırılması ve arttırılması. E. Tekin İftar (Editör). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri (s. 121-182). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Alberto P. A. & Troutman A. C. (2013). Applied behavior analysis for teachers (9. baskı) Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Besler, F. & süzer, T. (2016). Pekiştirme. E.Tekin-İftar (Ed.). Uygulamalı davranış analizi (s. 211-267). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Bilmez, H. (2016). Sembol pekiştirme. E.Tekin-İftar (Ed.). Uygulamalı davranış analizi (s. 415-441). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Cooper, J., Heron, T., & Heward, W. (2007). Applied behaviour analysis (2. baskı) . New Jersey: Pearson Education.
- Tekin-İftar E. & Kırcaali-İftar G. (2012). Özel eğitimde yanlışsız öğretim yöntemleri (1. baskı). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Vuran, S. & Olçay-Gül, S. (2017). Uygun davranışların artırılması. S. Vuran (ed.). Uygulamalı Davranış Analizi (75-93). Ankara: Eğiten Kitap.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNDA DAVRANIŞ YÖNETİMİ

DOÇ. DR. SERAY OLÇAY

PROBLEM DAVRANIŞ NEDİR?

- Bireyin sosyal ortamlarda etkili işlev görmesini engelleyen, kendisinin ve çevresindekilerin güvenliklerini tehlikeye sokan davranışlardır.

ÖLÇÜTLER

- (a) bireyin kendisinin ya da arkadaşlarının öğrenmesini etkilemesi,
- (b) bireyin kendisinin, arkadaşlarının, aile bireylerinin ya da çevresindeki diğer kişilerin güvenliğini tehlikeye sokması,
- (c) Bireyin çevresindeki araç-gereçlere ya da arkadaşlarının eşyalarına zarar vermesi,
- (d) Bireyin diğer çocuklarla sosyalleşmesini ve akranları tarafından kabul görmesini engellemesi

-
- İleri derecede problem davranışlar-öğrencinin çevresindekilere, kendisine ve/veya eşyalara zarar vermesi gibi.
 - Hafif problem davranışlar-etkinliklere, oyunlara ya da derslere katılımı reddetme, yavaşlık, verilen görevi tamamlamama gibi.

-
- Bir davranışın problem bir davranış olarak adlandırılabilmesi için sıralanan ölçütlerin yanı sıra taşıdığı özellikler de göz önüne alınmalıdır.
 - Planlı/tesadüfi bir şekilde yapıma durumu
 - Yaşa uygunluk
 - Görülme sıklığı
 - Çevresindeki bireyleri etkileme derecesi

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN BİREYLER VE PROBLEM DAVRANIŞLAR

- Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların problem davranışlar sergileme eğilimleri akranlarından biraz daha fazla olabilmektedir.

OSB OLAN BİREYLERDE YAYGIN OLARAK GÖRÜLEN PROBLEM DAVRANIŞLAR

- İstekleri reddetme ya da görmezden gelme (örn., bir etkinlik için hazır olması talep edildiğinde hazırlanmaması, etkinliği yerine getirmemesi)
- Sosyal olarak uygun olmayan davranışlar sergileme (örn., başkalarına karşı uygun olmayan dokunma, küfür etme gibi sözel saldırganlıklar)
- Kendisine ya da başkalarına karşı saldırgan davranışlar sergileme (örn., kafasını duvara vurma, kafasına vurma, ısırma)
- Kendini uyarıcı davranışlar sergileme (örn., sallanma)

PEKİ NEDEN? TANIYA ÖZGÜ ÖZELLİKLER

Günümüzde problem davranışlara müdahale etmeden önce bu davranışları tetikleyen durumların neler olduğunu belirlemek önemli bir yer tutmaktadır.

OSB olan bireylerin sıralanan problem davranışları genel olarak aşağıda yer verilen nedenlerle sergiledikleri görülmektedir:

- İletişim becerilerindeki yetersizlikler (örn., çevresindekilerin sözel ya da sözel olmayan yollarla ne söylediğini anlayamama),
- Sosyal etkileşim becerilerindeki yetersizlikler,
- Sosyal ipuçlarını anlama ve tepki sunmadaki sınırlılıklar,
- Sıra dışı ve yinelenen beden (örn., kollarını çırpma, zıplama, sallanma, ellerini / kollarını sallama, kendi etrafında dönme) ve el hareketleri (örn., ellerini gözlerinin önünde sallama, parmaklarını şıkırdatma)

PEKİ NEDEN? OSB'YE ÖZGÜ DURUMLAR

- *Çocuğun rutinindeki değişiklikler:* OSB olan bireyler günlük yaşamlarındaki rutinlerine çok sıkı bağlılık gösterirler ve olası bir rutin değişikliği ya da rutinin ihmal edilmesi bireyin problem davranış sergilemesine yol açabilmektedir.

-
- *Geçişler*: Bireyin bir etkinlikten diğerine geçiş zamanının geldiğini anlayamıyor olması zorlayıcı olabilmekte ve problem davranışların gelişmesine yol açabilmektedir.
 - Etkinliğin kendisi için pekiştirici olması ve bundan vazgeçmek istememesi bireyin geçişler sırasında problem davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir.

-
- *Duyusal olarak aşırı yüklenme*: Duyusal uyaranlara karşı çok yüksek ya da düşük düzeyde tepki gösterme OSB'nin belirtilelerinden biridir.
 - Bireyin çevresindeki gürültü, ışık, koku gibi uyaranlara fazlaca maruz kalması problem davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir.
 - Bireyin yaşadığı bu durum bir bilgisayarda aynı anda çok sayıda işlem yapılırken bilgisayarın donmasına benzetilmektedir.

-
- *Duyusal duyarlılıklar ve Konforlu olmama hali:* OSB olan bireylerin bazı materyallere dokunmamayı ya da bazılarına ise fazlaca dokunmayı tercih ettikleri gözlenmektedir.
 - Bireyin dokunmayı tercih ettiği nesnelere erişiminin engellenmesi ya da hoşlanmadığı halde bu materyallere dokunmaya maruz bırakılmaları problem davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir.

-
- *Otizme eşlik eden diğer durumlar:* Bireyin bazı sağlık sorunlarının olması (örn., baş ağrısı, mide ağrısı, epilepsi) ya da otizme eşlik eden bazı ek tanılarının olması (örn., dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluk) bireyin problem davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir.

PROBLEM DAVRANIŞLARLA NASIL BAŞA ÇIKABİLİRİZ?

- Problem davranışa sağlıklı ve doğru bir şekilde müdahale etme problem davranışın nedenlerinin ve amaçlarının/işlevlerinin belirlenmesi ile mümkündür.

PROBLEM DAVRANIŞLARIN İŞLEVLERİ

- Her davranışın bir amacı vardır.
 - Örneğin, insanlar dişlerini, temiz görünmek ve hissetmek için ya da ağız ve diş sağlıklarını koruyarak olası sağlık sorunlarını önlemek ve diş hekimine gitmemek için fırçalayabilirler.
 - Yüksek not almak dolayısıyla diplomalarını alıp, iyi bir iş bulabilmek için ders çalışabilirler.

-
- Problem davranışın amaçlarını bireyin yetersizliklerinde aramak ise büyük hatadır.
 - Bu durumda istenmeyen davranışların nedenlerinin çocuğun otizm spektrum bozukluğu, zihin yetersizliği ya da öğrenme güçlüğü tanısı almış olmaları ile ilişkili olduğu ileri sürülür.
 - Çocuklarda gözlenen olumsuz davranışlar bazen de çocuğun ailesi ya da ev yaşantısı ile açıklanmaya çalışılır.
 - Bazı anne-babalar çocuklarının davranışlarını “*Babaannesi yüzünden böyle davranıyor, çünkü babaanne onu çok şımartıyor.*” şeklinde açıklarken, bazı öğretmenlerin öğrenci davranışlarını “*Zaten anne babası ayrılmış, çocuğun kafası karışmış, bu nedenle arkadaşlarına saldırıyor.*” ifadeleriyle açıkladıkları görülmektedir.

PROBLEM DAVRANIŞLARIN İŞLEVLERİ

- sosyal ilgi ve dikkat elde etme,
- nesne ya da etkinlik elde etme,
- duyuşal uyarı elde etme
- kaçma/kaçınma
 - İstenmeyen durumun sona ermesi kaçma, istenmeyen durumun ortaya çıkmasının engellenmesi kaçınma

Davranışın İşlevleri

Dikkat elde etme

- Yetişkin dikkati ya da ilgisini elde etme
- Akran dikkati ya da ilgisini elde etme

Dikkat ya da ilgi elde etme öğrencinin aynı davranışı ileride sergileme olasılığını artırır.

İstendik durum elde etme

- İstenilen bir nesneyi elde etme
- İstenilen bir etkinliği elde etme

İstendik bir nesne ya da etkinliği elde etme öğrencinin aynı davranışı ileride sergileme olasılığını artırır.

Duyusal uyaran elde etme

- Görsel, işitsel, kinestetik, koku ya da tat ile ilgili uyaran elde etme

Davranışın sağladığı duysal girdinin kendisi duysal bir hoşnutluk yaratıyorsa öğrencinin aynı davranışı ileride sergileme olasılığını artırır.

DUYUSAL UYARAN İŞLEVİ İÇİN!!!

- Bir davranışın işlevinin duyusal olup olmadığını belirlemek için diğer işlevlerin bu davranışa neden olup olmadığına bakılmalıdır.
 - Sergilediği davranışla çocuk anneden ilgi görmüş olmuyor, istemediği bir işten kaçmış olmuyor, istediği bir nesneyi elde etmiyorsa davranış duyusal uyaran elde etme amacıyla ortaya çıkıyor sonucuna ulaşılabilir.
- Bu tür davranışlara müdahale etmek duyusal hazzı kontrol edebilmek mümkün olmadığından son derece zordur.

Davranışın İşlevleri

*Zorlu, sıkıcı ve hoş gitmeyen
durumda/etkinlikten kaçma/kaçınma*

- Zorlu ya da sıkıcı
ortamdan/etkinlikten/görevden
kaçma/kaçınma

Ortam, etkinlik ya da görevin itici uyaran olduğu durumlarda itici uyarandan kaçma/kaçınma öğrencinin aynı davranışı ileride sergileme olasılığını artırır.

!!! DİKKAT

- Bir problem davranışın birden fazla amacı olabilir.
 - Örneğin, çocuk çalışma ortamından kurtulmak için ellerini ısırıyorsa, aynı davranışı dikkat çekmek için de sergiliyor olabilir.
- Bazen çocuğunuz aynı amaca hizmet eden, aynı işlevi olan birden fazla davranış sergileyebilir.
 - Örneğin bir çocuk çalışma ortamından kurtulmak için ellerini ısırabilir, bağırabilir, aynı zamanda anlamsız sesler çıkarabilir.
- Bir davranışın işlevi / amacı zamanla değişebilir.
 - Çocuk etkinlikten kaçınmak için ellerini ısırıyorken, bu davranışın ailesinin ilgisini çektiğini fark eder ve davranışın işlevi dikkat ve ilgi elde olarak değişebilir.
 - Bu nedenle, problem davranışlar üzerinde çalışırken, davranışın çocuk için amacını sık sık gözlememiz, işlevinde değişiklik olup olmadığını izlememiz çok önemlidir.

ÖDS MODELİ

- Davranışlar kendi kendine ortaya çıkmaz.
- Çocuğun hem olumlu davranışları hem de olumsuz davranışları bir bağlam içinde ortaya çıkar.
- Davranışın sergilendiği ortam ve davranışın öncesi öncül, davranıştan sonra çocuğun elde ettikleri ise sonuç olarak isimlendirilir.
- Yukarıdaki örnekleri temel alarak “bir davranışı değiştirmek istiyorsak öncülü ya da sonucunu değiştirmek gereklidir.” diyebiliriz.

ÖNCÜL:

- Davranışın hemen öncesinde yer alan ve davranışın ortaya çıkması için ortam hazırlayan uyarılar ya da durumlardır.
 - Örneğin arkadaşı Kerem'e sarıldığında Kerem arkadaşını iter.
 - Bu durumda Kerem'in arkadaşını itme davranışının öncülü, arkadaşının ona dokunmasıdır.
 - Öncüller bir yer, bir kişi, bir etkinlik ve bir zaman (yemek zamanı gibi) olabilir.

DAVRANIŞ:

- Gözlenebilir ve ölçülebilir şekilde tanımlanmalıdır.
- Ne kadar işlevsel ve objektif (gözlenebilir ve ölçülebilir şekilde) tanımlanırsa, üzerinde çalışmak da o kadar kolay olur.
 - Bazen anne-babalar çocuklarının davranışlarını “*çok hareketli*”, “*dikkati dağınık*” ya da “*bir türlü anlamıyor*” gibi ifadelerle tanımlarlar.
 - Ancak bu tanımlar çocuğun davranışını, neler yaptığını, hangi davranışları sergilediğini anlatmaz. Bu nedenle davranış “*çok hareketli*” yerine “*odada dolaşıyor, koşuyor ve zıplıyor*” şeklinde tanımlamak, davranışın neye benzediği konusunda açıklayıcı bilgi verir.

SONUÇ:

- Davranışın sonucu davranışı izleyen, davranıştan sonra ortaya çıkan herhangi bir uyarıdır.
- Davranışın sonucu çocuğun hoşuna giden bir şey ise davranışın artma, hoşuna gitmeyen bir şey ise davranışın azalma olasılığı vardır.
 - Ayşe annesinin kağıtlarını boyadığı zaman annesinin ona kızması davranışın sonucudur.
 - Benzer şekilde Ahmet'in ağlaması sonrasında babasının onu kucağına alması ve sakinleştirmesi de Ahmet'in ağlama davranışının sonucudur.
- *Bir davranışı ortaya çıkaran şey öncülü ise davranışın sürdürülmesini sağlayan da sonucudur.*

PROBLEM DAVRANIŞLARA MÜDAHALE

- Problem davranışlara müdahalede iki yaklaşımdan söz edilebilir.
 - Problem davranışın gerçekleşmesini tetikleyen davranış öncesi durumlara müdahale etmek (Önleyicilik)
 - Problem davranışın artmasına ve tekrarlanmasına yol açan davranış sonrası süreçlere müdahale etmek (Problem davranışlar ortaya çıktıktan sonra müdahale etmek)

PROBLEM DAVRANIŞLARI ÖNLEME

- *Rutin Oluşturulması ve Rutin Değişiklikleri Söz Konusu Olduğunda Çocuğu Bilgilendirme:*
 - Çocuğunuzun rutinini kavrayabilmesi için görseller kullanmanız, onun rutinler arasındaki öncelik-sonralık ilişkisini anlamasına, hangi rutini ne zaman yerine getireceğini fark etmesine yardımcı olacaktır. Bu noktada görsellerden yararlanabiliriz.
 - Çocuğunuzun rutininde bir değişiklik yapmanız gerektiğinde bu değişikliği de öncesinde görseller aracılığıyla aktarmanız çocuğunuzun değişikliği kavramasını kolaylaştırabilir. Ayrıca sosyal öyküler de bu konuda size yardımcı olacaktır.
 - Çocuğunuz rutinleri konusunda ısrarcı değilse çocuğın daha esnek olabilmesi amacıyla günlük yaşamında farklılıklar yapmanız yararlı olabilmektedir.

-
- *Geçiş Planları Yapma ve Çocuğu Geçişler Hakkında Bilgilendirme*: Tüm çocuklarda geçişler sırasında gözlenen problem davranışlar hiç de azımsanabilecek ölçüde değildir.
 - Geçisten hemen önce bir sonraki etkinliğin pekiştirici yönü sözel ya da görsel olarak çocuğa ifade edilmeli. Öğretmen örneğin, “*İçeriye geçtiğimizde en sevdiğin kitabı okuyacağız*” gibi bir bilgilendirmeyle çocuğun oyun alanından kitap okuma etkinliğine geçiş yapmasını kolaylaştırabilir.
 - Geçiş amacıyla çocuğun yer değiştirmesi gerekiyorsa çocuk fiziksel olarak ya da zor kullanarak bu değişikliği gerçekleştirmesi için zorlanmamalı.
 - Mümkün olabilen her durumda geçişler sırasında çocuğa tercih yapma fırsatı verilmeli. Örneğin, “*Birazdan yazı yazacağız hangi kalemi kullanmak istersin?*” gibi bir seçim yapma fırsatı çocuğunuzun sizinle işbirliği yaparak yeni etkinliğe uyum içinde geçme olasılığını arttıracaktır.
 - Geçişlerde belirlenen etkinliklerden çocuk için zor olanını iki kolay geçiş arasında yerleştirmeye özen gösterilmeli.

- *Duyusal Olarak Aşırı Yüklenmeyi Önleme:*

- Dolayısıyla anne-babalar ve eğitimcilerin bu konu hakkında bilgi sahibi olmaları ve çocuğun bu anlamda etkilenebileceğini düşündükleri ya da öngördükleri zaman bu koşulları sonlandırmak ya da çocuğu bu ortamdan uzaklaştırmak olası problem davranışın ortaya çıkmasını önleyebilir.

-
- *Çocuğun Duyusal Duyarlılıkları ve Konforlu Olma Hali İlgili Planlamalar Yapma:* Anne-babalar ve öğretmenler çocuğun duysal duyarlılıkları konusunda gözlemleri olduğunda çocuğun duyarlılığı olduğu nesnelere temasını önleyecek biçimde planlamalar yapmalıdır.
 - Her çocuğun en temel gereksinimleri arasında konforlu ve güvende olma (örn., üşümeme, aşırı sıcağa maruz kalmama, kuru giysiler içinde olma) gereksinimin karşılanması vardır.
 - Örneğin, yeni giysiler giymekten yeni giysi dokusu nedeniyle rahatsız olan çocuğun ısrarla bu giysilere alışmasını beklemeyiniz.

-
- *Otizm Spektrum Bozukluğuna Eşlik Eden Diğer Durumları Elimine Etme:* Çocuğun bazı sağlık sorunları (örn., baş, kulak ağrısı) ya da otizme eşlik eden diğer sorunları çocuğun problem davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir.
 - Problem davranışlarla ilgili böyle bir şüpheniz olması durumunda vakit kaybetmeden doktorunuzla şüphelerinizi paylaşarak çocuğunuzun muayene edilmesini sağlayınız.

-
- *Seçim yapma fırsatları verme*: Seçim yapma fırsatını vermeniz de problem davranışları önleyici bir bilimsel dayanaklı yoldur.
 - Çocuğunuza seçim fırsatı sunmanın problem davranışın ortaya çıkmasını önleme, seçilen etkinlikle meşgul olma süresini arttırma gibi etkileri vardır.

-
- *Görsel destekler kullanma:* Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar işitsel uyarınları algılamada (kendilerine söylenenleri anlamada) ve sözel mesaj düzenlemede (konuşmada) çok önemli yetersizlikler gösterebilirler.
 - Görsel desteklere başvurmak bu yetersizlikleri aşmada; dolayısıyla, hem otizmlı çocukların, hem de çevrelerindekiilerin yaşamlarını kolaylaştırmada çok önemli bir role sahiptir.
 - Kendisine söylenenleri anlamadığı için çok basit şeyleri bile yerine getiremeyen ya da bazı şeyleri yapmaya aşırı direnç gösteren pek çok çocuk, görsel destekler sayesinde bu sorunlardan kurtulabilir.
 - resim ve fotoğraf gibi iki boyutlu görseller, çalar saatler vb.

-
- *Olumlu etkileşim kurma*: Çocuğunuzla daha olumlu bir etkileşim geliştirmek ve olası problem davranışları önleyebilmek için iletişim sırasında olumlu dil kullanmaya özen gösteriniz.
 - Çocuk gün içinde sizin yapmasını istemediğınız davranışları yapabilir ya da almasını istemediğınız şeyleri sizden talep edebilir.
 - Su ile oynamayı, televizyon seyretmeyi, arabayla gezmeyi gün içinde birkaç kez isteyebilir.
 - Bu durumlarda “*Hayır. Şimdi olmaz.*” demek yerine “*Parka mı gitmek istiyorsun? Tamam, bulaşıkları yıkayayım parka gidelim.*” diyerek tepki vermeniz sadece “*Hayır*” demenizden daha etkili olacak ve bazı davranışları önleyebilecektir.

-
- *Çocuğunuzun ilgi alanlarını kullanma*: Sürekli biçimde çocuğunuzla etkileşim halinde olduğunuz zamanlarda onun ilgi alanlarını kullanarak etkinlik, materyal, pekiştireç seçimi gibi süreçlere çocuğunuzun aktif katılım göstermesini sağlayarak olası problem davranışların ortaya çıkmasını önlemeye gayret ediniz.

-
- Buraya kadar yapılan açıklamalar otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda problem davranışların önemli bir kısmının öğrenme yaşantısına bağlı olmadığını çoğunlukla çevresel koşullara bağlı olduğunu göstermektedir.
 - Bu koşullarda değişiklik ya da düzenleme yapılarak bu davranışların önlenmesi mümkün olabilmektedir .

-
- Bazı problem davranışlar ise öğrenilmiş olabilir.
 - Problem davranışlar öğrenilmiş davranışlar ise, çocukta problem davranışları öğrenmeye yol açan koşullar sonlandırılmalıdır (örn., akran ilgisi sonlandırılmalıdır).

PROBLEM DAVRANIŞLARIN AZALTILMASI

ÖNCELİKLİ PROBLEM DAVRANIŞIN BELİRLENMESİ:

- Bir çocukta değiştirmek, azaltmak ya da ortadan kaldırmak istediğiniz birden fazla davranış olabilir.
- Ancak bütün davranışlar üzerinde aynı anda çalışmak, hepsi için ayrı yöntem belirlemek ve hepsini aynı anda izlemek mümkün olmayabilir.
- Bu nedenle var olan davranışlar arasından öncelikli olarak müdahale edilmesi gerekeni, bir başka deyişle, en çok problem yaratana, çevreyi en çok rahatsız edeni ya da öğrenmeyi en fazla etkileyeni seçmelisiniz.

-
- Öncelikli davranış,
 - çocuğa ya da diğerlerine zarar veren davranış,
 - bir başka davranışın öncesinde sergilenen, daha şiddetli bir davranışın ortaya çıkacağını haber veren davranış olarak tanımlanabilir.

PROBLEM DAVRANIŞIN TANIMLANMASI:

- Davranışı tanımlama “davranışın ölçülebilir ve gözlenebilir” olarak yazılmasını ifade eder.
- Örneğin bir çocuğun davranışının “*Yemek saatlerinde çok yaramazlık yapar.*” olarak tanımlandığını düşünelim.
 - Bu tanım objektif bir tanım mıdır?
- “*Yemek saatlerinde sürekli ayağa kalkar, odada dolaşır, masaya gelir, yemeğini eliyle yer ve tekrar dolaşmaya başlar.*”
 - Peki bu tanım?
- Burada bir ipucu verelim. Bir davranışı gözlenebilir ve ölçülebilir olarak tanımlamanız için kendinize “*Çocuğum ne yapıyor?*” sorusunu sorun. Bu soruya verdiğiniz yanıt davranışın gözlenebilir ve ölçülebilir tanımı olacaktır.

HEDEF DAVRANIŞA İLİŞKİN VERİ TOPLAMAK

- Bu aşamada davranışın ortaya ıktığı ve ıkmadığı ortamlar, davranışın miktarı, davranış ile ilişkili olabilecek diğer faktörler ve davranışın işlevi hakkında veri toplanır.
- Veri toplama süreci ıocuğun doğrudan gözlenmesi, ıocuğun bakımından sorumlu kiŐilerle görüşerek ya da her ikisini birden gerçekleştirerek tamamlanır.
- Anne-baba ve öğretmenler aşağıda yer alan soruların yanıtını verdikleri zaman büyük olasılıkla hedef problem davranış hakkında yeterli veri toplanmıŐ olacaktır.

-
- Davranış *ne kadar sıklıkla* ortaya çıkıyor ya da *ne kadar süre* devam ediyor?
 - Davranış genellikle *nerede* ortaya çıkıyor ve *nerede* hiç çıkmıyor?
 - Davranış ortaya çıktığı zaman ortamda *kimler* oluyor? Bu davranışı gözlemeyen kimse var mı?
 - Davranış *hangi etkinlikler sırasında* ya da *ne yapılırken* ortaya çıkıyor? *Hangi durumlarda* ve *etkinlikler sırasında* hiç gözlenmiyor?
 - Davranış genellikle *ne zaman* ortaya çıkıyor? *Hangi zamanlarda* hiç gözlenmiyor?
 - Davranış ortaya çıktığı zaman, davranıştan sonra *çocuk ne elde ediyor?* Davranışa yönelik tepkilere karşılık olarak *ne yapıyor?*

DAVRANIŞIN ÖLÇÜLMESİ

- Bir davranışı değiştirmek için herhangi bir yöntem uygulamadan önce davranışın ölçülmesi gereklidir.
- Uygulama öncesi ve uygulama sırasında davranış sürekli olarak ölçülerek davranışta değişme olup olmadığı, yönteminizin problem davranış üzerinde etkili olup olmadığı belirlenir.
- Anne babalar genellikle çocuklarının davranışlarını tanımlarken “çok yaramaz”, “çok hareketli” “çok uzun zaman uyanık kalıyor” ya da “sürekli arkadaşlarına vuruyor” ifadelerini kullanırlar.
 - Bu ifadeler davranışın sayısı, süresi vb. hakkında bilgi veriyor mu?

-
- Bu nedenle üzerinde çalışacağımız davranışı ölçmemiz gerekir.
 - Davranışları hangi özelliklerini ölçebiliriz?
 - *Sıklık*: Davranışın belli bir sürede kaç kere sergilendiği.
 - Belli bir gözlem aralığında (örn., yemek saati, öğretim sırası) çocuğun hedef davranışı kaç kez sergilediğini gösterir.
 - Sıklığı belirlemenin en kolay yolu, yanınıza bir kağıt kalem alarak çocuğunuzun davranışı her sergilediğinde (davranışı her gördüğünüzde) kağıda bir artı (+) işareti koymaktır.

-
- *Süresi:* Davranışın ne kadar süre sergilendiği.
 - Davranışın süresi önemli ise (bir davranışın süresini artırmak ya da azaltmak istiyorsak), davranış her başladığında saatinize bakarak başlama zamanını, davranış bittiği anda yine saatinize bakarak davranışın bitiş zamanını kayıt ediniz.
 - Böylece davranışın ne kadar süre devam ettiğini hesaplamak kolay olacaktır.

-
- **Şiddeti:** Davranışın yarattığı etki.
 - Bazen bir davranışın sıklığı ya da süresi değil, *şiddetini azaltmak* ya da *şiddetini arttırmak* isteyebilirsiniz.
 - Ancak şiddeti ölçmek kolay değildir.
 - Bu durumda, örneğin hedef davranış bağırma ise ve amacınız bağırma davranışının şiddetini azaltmak ise, bağırma davranışını çok yüksek (4), biraz yüksek (3) , yüksek (2) ve normal (1) olmak üzere dereceleyebilirsiniz.
 - Böylece uygulama öncesinde çok yüksek (4) olduğunu belirlediğiniz davranışın uygulama süresinde azaldığını ve normal düzeye (1) geldiğini söyleyebilirsiniz.

-
- Üzerinde çalışmayı planladığınız problem davranışı, uygulamaya başlamadan önce en az üç-dört gün gözlemleyiniz ve değerlendiriniz.
 - Topladığınız üç günlük verinin ortalamasını uygulama öncesi veri (başlama düzeyi verisi) kabul ediniz.

ÖNCÜL-DAVRANIŞ-SONUÇ (ÖDS) İLİŞKİSİNİN BELİRLENMESİ

- Problem davranışa ilişkin diğer sorulara yanıt verebilmek, davranışın nerede, hangi durumlarda, kimlerin yanında ortaya çıktığını, davranış sonrasında neler olduğunu belirleyebilmek için *öncül-davranış-sonuç* ilişkisini belirleyebilmemiz gerekir.
- ÖDS ilişkisini inceleyerek davranışın hangi durumlar ve koşullarda tekrar ortaya çıkabileceğini tahmin edebilirsiniz.

PROBLEM DAVRANIŞLARI AZALTMAK ÜZERE KULLANILAN DAVRANIŞ AZALTMA YÖNTEMLERİ

- Bu bölümde problem davranışları azaltmak ya da kontrol etmek üzere sonuç temelli müdahaleler açıklanacaktır.
- Bazı problem davranışlar ortamı / çevreyi, çocuğunuzun özellikleri ve gereksinimlerine göre düzenlemeniz ya da öncüllerde çok etkili olacağını düşündüğünüz değişiklikler yapmanıza olanak sağlayan stratejilerin kullanılmasıyla önlenemeyebilirler.

UYGUN OLMAYAN DAVRANIŞLARIN AZALTILMASINDA KULLANILABİLECEK UYGULAMA SEÇENEKLERİ

Uygulama Seçenekleri

Pekiştirmeye dayalı uygulamalar-Ayrımlı Pekiştirme

Uyuşmayan davranışların ayrımlı pekiştirilmesi
Alternatif davranışların ayrımlı pekiştirilmesi
Diğer davranışların ayrımlı pekiştirilmesi
Düşük oranlı davranışların ayrımlı pekiştirilmesi

Sönme

Hoşa giden uyarının geri çekilmesi
Tepkinin bedeli uygulamaları
Mola uygulamaları

Hoşa gitmeyen uyarının sunulması
Koşullu alıştırma
Aşırı düzeltme uygulamaları

KAYNAKÇA

- Alberto P.A., & Troutman A. C. (2013). *Applied behavior analysis for teachers (9. baskı)* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Carr, E. G., & Durand, V. M. (1985). Reducing behavior problems through functional communication training. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 18, 111-126.
- Kerr, M.M. & Nelson, C.M. (1989). *Strategies for managing behavior problems in the classroom* (2. Baskı). Columbus, OH: Merrill.
- Tekin-İftar, E. (2018). Uygulamalı davranış analizi. Ankara: Vize Akademi.
- Tohum Otizm Vakfı (2020). Modül 8: Problem davranışlarla başa çıkmak. <https://egitim.tohumotizmportali.org/>
- Vuran, S. (2017). Uygulamalı davranış analizi. Ankara: Eğiten Kitap.

Teşekkürler...

▼ SÖNME

Doç. Dr. Seray Olçay

Sönme Nedir?

- Önceden pekiştirilen bir davranıştan pekiştirmenin geri çekilmesinin sonucu olarak gelecekte o davranışın sıklığının azalmasıdır.
- Sönme özellikle uygun olmayan davranışın dikkat elde ettiği ya da duygusal girdi sağladığı durumlarda etkili bir şekilde kullanılabilir.

(Alberto ve Troutman, 2013)

- Sönmeyi kullanmaya karar vermeden önce sıralana sorular yanıtlanmalıdır:

Sorular	Yanıtlar
1. Davranış tolere edilebilir mi?	Evet
2. Davranışta meydana gelebilecek artış tolere edilebilir mi?	Evet
3. Davranışı izleyen pekiştireçler biliniyor mu?	Evet
4. Pekiştirme geri çekilebilir mi?	Evet
5. Pekiştirme için alternatif davranışlar var mı?	Evet

Sönmenin Hatalı Kullanımı

- Davranıştaki herhangi bir azalmayı “sönme” olarak adlandırma. Örneğin, çocuğun/bireyin öfke nöbeti sergilememesi durumunda televizyon izlemesine izin verilmesi.
- Unutma ve sönmeyi karıştırma. Davranışta görülen azalmanın unutmanın mı yoksa sönmenin mi sonucu olduğuna karar verilmesi.

(Cooper, Heron ve Heward, 2007)

SÖNME UYGULAMASININ UYGULAMA BASAMAKLARI

(Vismara, Bogin ve Sullivan, 2009)

- *Hedef davranış belirleme, tanımlama, işlevini analiz etme (işlevsel değerlendirme):*
 - (a) topografyası
 - (b) sıklığı
 - (c) yoğunluğu
 - (d) yeri
 - (e) zamanlaması
 - (f) süresi
 - (g) işlevine ilişkin konularda bilgi toplanır.

- *Davranışı izleyen pekiştireçleri belirleme:* Davranışı izleyen tüm pekiştireçlerin belirlenmesi uygulamanın etkililiği açısından oldukça önemlidir.
- Davranışı izleyen uyaranlar belirlendikten sonra uygulamacı sıralanan soruların yanıtlarını toplamalıdır:
 - 1. Uygun olmayan davranışın sıklığı, şiddeti vb. özellikleri çevrede bir değişiklik olduğunda artmakta mıdır?
 - Evetse davranışı olumsuz pekiştirme izliyor olabilir.
 - 2. Uygun olmayan davranışın sıklığı, şiddeti vb. özellikleri davranış öncesi ve davranışı izleyen sosyal uyaranlarla ilişkili midir?
 - Evetse davranışı duyusal pekiştirme izliyor olabilir.
 - 3. Uygun olmayan davranışın sıklığı, şiddeti vb. özellikleri çevredeki kişiler dikkatlerini yönelttiklerinde artmakta mıdır?
 - Evetse davranışı olumlu pekiştirme izliyor olabilir.

- *Başlama düzeyi verisi toplama:* Uygulamaya başlanmadan önce davranışın sıklığı, yoğunluğu, süresi vb. verilerin toplanması gerekir.
- *Uygulama planını hazırlama:* Uygulamaya başlamadan önce uygun olmayan davranışın, sergilenmesi sırasında neler yapılacağı, uygulamanın kimler tarafından yapılacağı ölçütün ne olacağı vb. durumlar planlanmalıdır.

- *Sönmeyi uygulama*: Bu süreçte davranışı izleyen tüm pekiştireçlerin geri çekilmesi ya da davranışın görmezden gelinmesi aşamalarına yer verilebilir.
- Bu süreçte de uygulamanın etkili olup olmadığını ve herhangi bir uyarlamaya gereksinim olup olmadığını belirlemek için veri toplanmalıdır.

- Uygulamanın gerçekleştirilmesi sırasında aşağıda sıralanan noktalara özellikle dikkat edilmelidir:
 - 1. Davranışı izleyen tüm pekiştireçler geri çekilmelidir.
 - 2. Davranış görmezden gelinmelidir.
 - Kendini yaralama, çevreye zarar verme gibi uygun olmayan davranışların görmezden gelinmesi kimi zaman mümkün olmayabilir.
 - 3. Hedef davranış sergilendiğinde pasif kalınmalı ve davranışın farkında olduğu belli edilmemelidir.

(Walker, Shea ve Bauer, 2007)

- *Değerlendirme:* Başlama düzeyi ve uygulama sonrası veriler değerlendirilerek uygulamanın etkililiği konusunda bir karara varılmalıdır.

Sönme Türleri

- **Olumlu Pekiştirmenin İzlediği Davranışın Sönmesi:** Davranışın artık pekiştireç üretmemesi olarak tanımlanabilir.
 - 1959 yılında D. Carl Williams'ın sönme konusunda ilk olarak yayınlanan çalışmasında 21 aylık bir çocuğun yatma saatinde ortaya çıkan ağlama, bağırma gibi uygun olmayan davranışlarını azaltmada sönme kullanılmıştır.

(Cooper ve diğ., 2007; Iwata, Pace, Kalsher, Cowdery ve Cataldo, 1990)

- **Olumsuz Pekiştirmenin İzlediği Davranışın Sönmesi:** Bireyin davranışı sergilemesi durumunda hoşa gitmeyen uyarana maruz kalmaya devam etmesi olarak tanımlanabilir.
 - Dawson ve meslektaşları (2003) üç yaşındaki bir çocuğun yemek yemeyi reddetme davranışını azaltmada olumsuz pekiştirmenin izlediği davranışın sönmesini kullanmışlardır. Yemeyi reddetme davranışının söndürölmesi sürecinde uygulamacı çocuk yemeği yiyene kadar kaşığı ağzından çekmemiştir. Böylece bu davranışlar çocuğun yemekten kurtulmasını sağlamamıştır ve araştırmanın sonunda bu davranışların tamamen ortadan kalktığı görölmüştür.

■ Duyusal Pekiştirmenin İzlediği Davranışın Sönmesi:

Bazı davranışları doğal duyusal uyarılar izler ve bu uyarılar davranışın ortaya çıkma sıklığını artırır. Bu tür davranışları sergilemek kişiye kendini iyi hissettirebilir ya da yapması zevkli olabilir.

- Kennedy ve Sousa (1995) tarafından yapılan bir araştırmada 19 yaşında görme yetersizliği bulunan bir gencin gözüne vurma davranışını azaltmak için duyusal sönme kullanılmıştır.
- Davranış ve işlevi hakkında bilgi toplayan araştırmacılar ergenin bu davranışı sıklıkla yalnız kaldığında, canı sıkıldığında yaptığını ve göze vurma davranışının duyusal uyarı işlevi gördüğünü fark etmişlerdir. Araştırmacılar gencin gözüyle olan iletişimini engellemek için büyük bir gözlük kullanmışlardır.

Sönmenin Olası Etkileri

(Alberto ve Troutman, 2013; Cooper ve diğ., 2007)

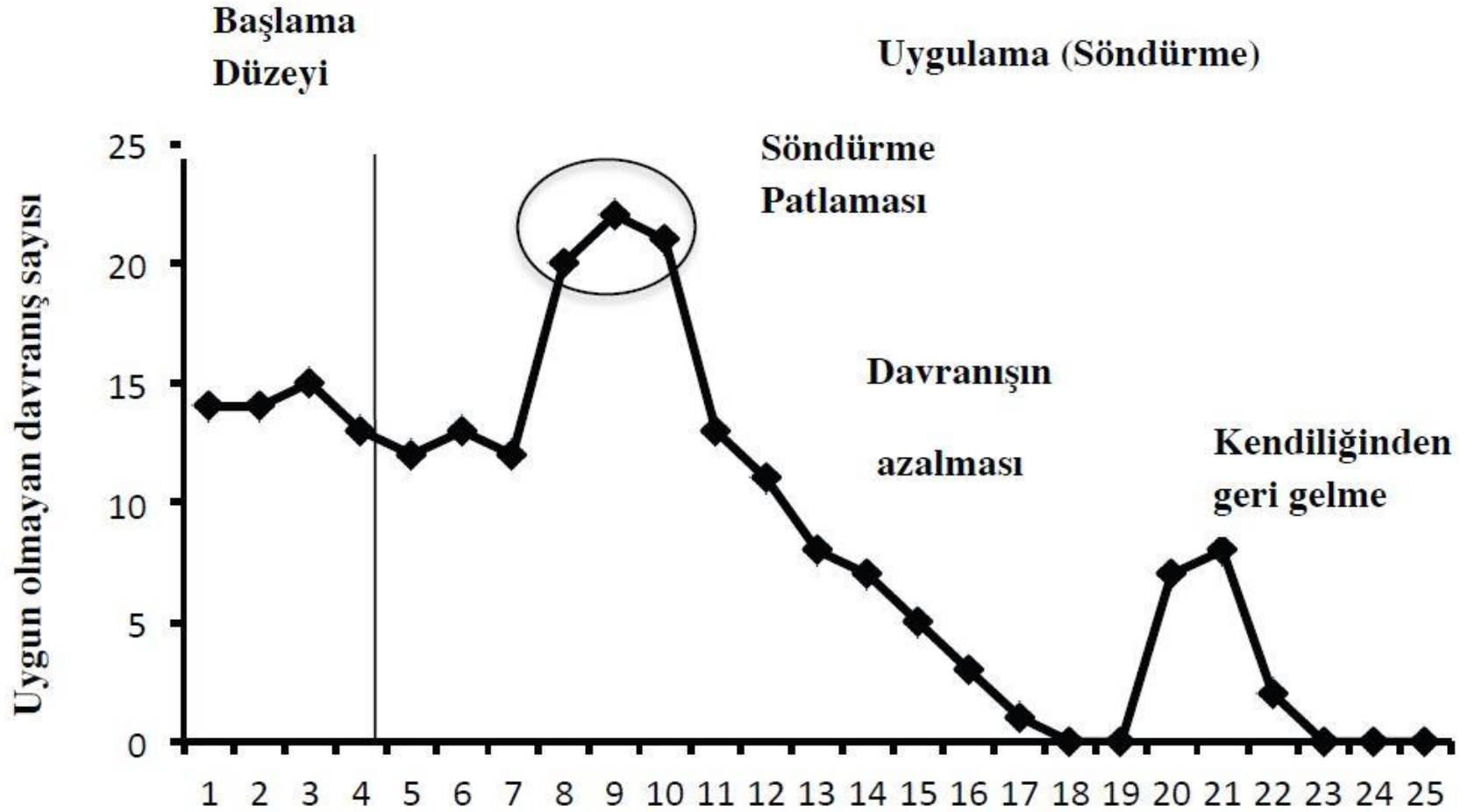
- **Davranışın Sıklığının Dereceli Olarak Azalması**
- Sönmenin davranış üzerindeki etkilerinden biri davranışı dereceli olarak azaltmasıdır.
 - Örneğin, annesi kendisine şeker almadığı için ağlayan bir çocuk olduğunu düşünelim. Annesi çocuğun ağlama davranışını görmezden gelmiş ve ona şeker almamıştır. **Birkaç denemeden sonra çocuk ağladığı için annesinin kendisine şeker almadığını fark etmiş ve ağlama davranışı dereceli olarak azalmaya başlamıştır**

- **Sönme Patlaması:** Sönmenin olası etkilerinden bir diğeri sönme patlamasıdır.
- Olumlu, olumsuz ya da duyuşal pekiştirmenin geri çekilmesiyle **davranışın sıklığında ya da şiddetinde hızlı bir artışın ya da davranışta çeşitlenmenin** ortaya çıkması durumudur.

- **Öfke ve Saldırganlık:** Sönme sürecinin ilk aşamasında sönme çocukta öfke ve saldırgan davranışlara yol açabilir.
- Uygun olmayan davranışlarının görmezden gelindiğini fark eden ve bu davranışlarla istediğini elde edemeyen çocuk uygun olmayan davranışlarının **şiddetini, yoğunluğunu vb. arttırarak, yeni uygun olmayan davranışlar sergileyerek** ya da **öfke nöbeti, saldırganlık gibi tepkilerle** amacına ulaşmaya çalışabilir

- **Kendiliğinden Geri Gelme:** Sönme sürecinde görülebilecek bir diğer etki de kendiliğinden geri gelmedir.
- Uygun olmayan davranış pekiştirme öncesi döneme geldikten ya da istenilen düzeye indikten sonra davranışın tekrar ortaya çıkması çok sık karşılaşılan bir durumdur.
- Bu duruma **kendiliğinden geri gelme** denir.
- **Sönmenin davranış üzerindeki etkisi olumluysa kendiliğinden geri gelme** kısa süreli olarak karşımıza çıkar.

- **Davranış Değişikliğinin Genellenebilirliğinin Düşük Olması:** Sönmenin davranış değişikliğinin genellenebilirliği üzerinde sınırlı bir etkisi bulunmaktadır.
- Bunun nedeni sönmenin etkili olmadığı ortamlarda ve kişilerin varlığında uygun olmayan davranışın tekrar ortaya çıkmasıdır.
- Annesi kendisine şeker almadığı için ağlayan çocuk ağlama davranışıyla şekere ulaşamamıştı. Ancak çocuk anneannesine gittiğinde ağlayarak şekere ulaşabilir.

Sönmenin Yararları

Doğru kullanılması durumunda çok az bir çabayla çok etkili sonuçlara ulaşılmasını sağlar.

Farklı yöntemlerle birlikte kullanılabilir.

Farklı yaş grubundaki bireylerle farklı becerilerin çalışılmasına olanak tanır.

Sönme sonucu gerçekleşen davranış değişikliğinin kalıcılığı yüksektir.

(Olçay-Gül, 2016)

Sönmenin Sınırlılıkları

- Uygun olmayan davranışları azaltma sürecinde daha fazla zaman gerektirir.
- Uygun olmayan davranışın iyiye gitmeden önce daha da kötüye gitme olasılığı bulunur.
- Öfke ve saldırganlık üretebilir.
- Pekiştirme kaynaklarını tanımlama ve kontrol etme çok güç olabilir.
- Grup ortamında uygulanması durumunda gruptaki diğer bireylerin, uygulamacının ya da öğretmenin bireyin uygun olmayan davranışlarına göz yumduğunu düşünmesine neden olabilir.
- Sönme yalnızca uygun olmayan davranışın sıklığını azaltmayı amaçlar, davranışın yerine uygun bir davranış kazandırmayı amaçlamaz.

(Olçay-Gül, 2016)

SÖNME SÜRECİNDE DİKKAT EDİLMESİ ÖNERİLEN NOKTALAR

- *Uygun olmayan davranışı izleyen tüm pekiştireçler belirlenmelidir.*
- *Pekiştirme tutarlı bir şekilde geri çekilmelidir.*
- *Sönme diğer yöntemlerle birlikte kullanılmalıdır.*
- *Sönme sürecinde bilgilendirici açıklamalarda bulunulmalıdır.*
- *Öfke/Saldırganlığa neden olabilecek sönme için önlemler alınmalıdır.*
- *Sönme sürecine bireyin yaşamındaki önemli kişiler dahil edilmelidir.*
- *Hedeflenmeyen sönme için önlem alınmalıdır.*

Sönme ne zaman etkili olmaz?

- Hedef davranış izleyen pekiştireçler belirlenemezse
- Hedef davranışı izleyen pekiştireçlerin geri çekilmesi mümkün değilse
- Çocukla ilişkideki diğer kişiler sönme sürecini uygulayamayacaksa,
- Hedef davranışı izleyen arkadaş dikkati kontrol edilemiyorsa

- Sönme patlaması süresince çocuğun davranışı görmezden gelinmiyorsa ya da çevredeki diğer etkenler kontrol edilemiyorsa
- Hedef davranışı görmezden gelmek tehlikeli ya da uygun değilse
- İstenen davranış diğerleri tarafından taklit edilen bir davranışsa
- Kişinin kendisine ve çevresine çok zarar verici davranışlarını azaltmak için sönmenin tek başına kullanımını birtakım etik sıkıntıları beraberinde getiriyorsa

Kaynakça

- Alberto P. A. & Troutman A. C. (2013). *Applied behavior analysis for teachers (9. baskı)* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Cooper, J., Heron, T., & Heward, W. (2007). *Applied behaviour analysis (2. baskı)* . New Jersey: Pearson Education.
- Dawson, J. E., Piazza, C. C., Sevin, B. M., Gulotta, C. S., Lerman, D., & Kelley, M. L. (2003). Use of the high-probability instructional sequence and escape extinction in a child with food refusal. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 36, 105-108.
- Iwata, B. A., Pace, G. M., Kalsher, M. J., Cowdery, G. E., & Cataldo, M. F. (1990). Experimental analysis and extinction of self-injurious escape behavior. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 23, 11-27.
- Kennedy, C. H. & Sousa, G. (1995). Functional analysis and treatment of eye-poking. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 28, 27-37.
- Olçay-Gül, S. (2016). Söndürme. E.Tekin-İftar (Ed.). *Uygulamalı davranış analizi* (s. 487-513). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Vismara, L., Bogin, J., & Sullivan, L. (2009). *Differential reinforcement of other behaviors: Steps for implementation*. Sacramento, CA: The National Professional Development Center on Autism Spectrum Disorders, M.I.N.D. Institute, University of California at Davis School of Medicine.
- Walker, J. E., Shea, T. M., & Bauer, A. M. (2007). *Behavior management: A practical approach for educators (9. Baskı)*. Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice Hall.

UYGUN OLMAYAN DAVRANIŞLA BAŞA ÇIKMA

DOÇ. DR. SERAY OLÇAY
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ÖZEL EĞİTİM BÖLÜMÜ

DAVRANIŞ AZALTMA TEKNİKLERİ

- Davranış azaltma teknikleri; organizmada bıraktığı etki/kontrol gücüne göre ılımlıdan en az ılımlıya doğru sıralanabilmektedir.
- Uygun olmayan davranış ılımlı bir teknikle azaltılabilecek veya ortadan kaldırılabilecek ise öncelikle o teknik seçilmelidir.

Uygun olmayan davranışların azaltılmasında kullanılabilecek uygulama seçenekleri

Uygulama Seçenekleri

Pekiştirmeye dayalı uygulamalar-Ayrımlı Pekiştirme
Uyuşmayan davranışların ayrımlı pekiştirilmesi
Alternatif davranışların ayrımlı pekiştirilmesi
Diğer davranışların ayrımlı pekiştirilmesi
Düşük oranlı davranışların ayrımlı pekiştirilmesi

Sönme

Hoşa giden uyarının geri çekilmesi

Tepkinin bedeli uygulamaları
Mola uygulamaları

Hoşa gitmeyen uyarının sunulması

Koşullu alıştırma
Aşırı düzeltme uygulamaları

AYRIMLI PEKİŞTİRME NEDİR?

- Ayrımlı pekiştirmede uygun olan davranışı pekiştireç izlerken, uygun olmayan davranışı pekiştireç izlemez.
 - (a) uygun davranışın ortaya çıkması ya da uygun olmayan davranışın belirli bir oranda ortaya çıkması durumunun pekiştirilmesi
 - (b) pekiştirmenin uygun olmayan davranıştan mümkün olduğunca hızlı bir Şekilde geri çekilmesi

AYRIMLI PEKİŞTİRME TÜRLERİ

- Uyuşmayan davranışların ayrımlı pekiştirilmesi (UDAP)
- Alternatif davranışların ayrımlı pekiştirilmesi (ADAP)
- Diğer davranışların ayrımlı pekiştirilmesi (DDAP)
- Düşük oranlı davranışların ayrımlı pekiştirilmesi (DODAP)

UYUŞMAYAN DAVRANIŞLARIN AYRIMLI PEKİŞTİRİLMESİ

- Uygun olmayan davranışla aynı anda yapılması mümkün olmayan uygun bir davranışın seçilmesi ve pekiştirilmesi; uygun olmayan davranıştan ise pekiştirmenin geri çekilmesi sürecidir.

(Chance, 2006; Kerr ve Nelson, 1989)

ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Uyuşmayan Davranış

Adil Eşleme İlkesi

İşlevsel Değerlendirme

UYUŞMAYAN DAVRANIŞ

- Çocuğun halihazırdaki **davranış** **dağarcığı**nda var olan, şu anda ve/veya gelecekte kullanabileceği ve doğal ortamlarda da pekiştireç elde edebileceği bir davranış olmasına dikkat edilmelidir.

ADIL EŞLEME İLKESİ

- Uygun olmayan davranışın yerine kabul edilebilir bir davranışın kazandırılması ya da halihazırda belirli bir düzeyde olan bu davranışın güçlendirilmesi ilkesidir.

İŞLEVSEL DEĞERLENDİRME

- Davranışın öncüllerinin ve sonuçlarının değerlendirilerek davranışın işlevinin belirlenmesi amacıyla yapılan değerlendirmedir.

Örnek

- Kalem ısırma-yazı yazma
- Sınıfta dolaşma-yerinde oturma

ALTERNATİF DAVRANIŞLARIN AYRIMLI PEKİŞTİRİLMESİ

- Uygun olmayan davranışın **alternatifi** olan bir davranışın seçilmesi ve pekiştirilmesi, uygun olmayan davranıştan ise pekiştirmenin geri çekilmesi sürecidir.

ÖNEMLİ KAVRAMLAR

- Alternatif Davranış
- Adil Eşleme İlkesi
- İşlevsel Değerlendirme

ALTERNATİF DAVRANIŞ

- Uygun olmayan davranışın yerine kazandırılması amaçlanan uygun davranıştır.
- Alternatif davranışın uygun olmayan davranışla uyuşmaması ve eşzamanlı olarak yapılamaması koşulu aranmaz.
- Seçilen alternatif davranışın çocuğun davranış dağarcığında yer alan işlevsel bir davranış olmasına da dikkat edilmelidir.

ADIL EŞLEME İLKESİ

- Uygun olmayan davranışın yerine kabul edilebilir bir davranışın kazandırılması ya da halihazırda belirli bir düzeyde olan bu davranışın güçlendirilmesi ilkesidir.

İŞLEVSEL DEĞERLENDİRME

- Davranışın öncüllerinin ve sonuçlarının değerlendirilerek davranışın işlevinin belirlenmesi amacıyla yapılan değerlendirmedir.

ÖRNEK

- Sözlü olarak tartışma-işbirlikçi oyun oynama
- Işıkları açma, kapama-görevle ilgilenme

UDAP ve ADAP'ın Uygulama Basamakları

- Hedef davranışı belirleme
- Hedef davranışla uyuşmayan davranışı ya da alternatif davranışı belirleme
- Başlama düzeyi verisi toplama
- Uygulama planını hazırlama,
- Uygulamayı gerçekleştirme
- Değerlendirme

Hedef davranışı
belirleme,
tanımlama, işlevini
analiz
etme

- Davranışın topografyası
- Davranışın sıklığı
- Davranışın şiddeti
- Davranışın yeri
- Davranışın zamanlaması
- Davranışın süresi
- Davranışın işlevi

Hedef davranışla uyuşmayan ya da bu davranışın alternatifi olan uygun davranışı seçme, tanımlama ve işlevini analiz etme

Bu amaçla uygun olmayan ve olan davranışların,

- sosyal ilgi ve dikkat elde etme,
- nesne elde etme,
- duyuşal uyarın elde etme,
- kaçma işlevlerinden hangisine sahip olduğu değerlendirilerek benzer ya da aynı işleve sahip olup olmadıklarına karar verilir.

Başlama düzeyi verisi toplama

- Uygulamaya başlamadan önce hedef davranışın ne sıklık, süre, yoğunluk vb. gerçekleştiğinin belirlenmesi için veri toplanmalıdır.

Uygulama planını hazırlama

- Uygulama sırasında uygun davranışın sergilenmesi durumunda kullanılacak pekiştiricilerin ve pekiştirme tarifelerinin belirlenmesi gerekir.
- Uygun olmayan davranışın sergilenmesi durumunda ne yapılacağına karar verilmelidir.
- Başarı için ölçüt belirlenerek planda belirtilmelidir.

Uygulamayı gerçekleştirme

- Uygun davranışın sergilenmesi durumu pekiştirilir-uygun olmayan davranışın ortaya çıkması durumu pekiştirilmez.
- Uygun davranış nasıl kazandırılabilir?
 - **Ayrık denemelerle öğretim**
 - **İpucu sunma**
 - **Model olma vb.**

Değerlendirme

- Başlama düzeyi ve uygulama sonrası veriler değerlendirilerek uygulamanın etkililiği konusunda bir karara varılmalıdır.
- Gerekli görüldüğünde uygulama planında uyarlamalara gidilmelidir.

Dikkat Edilmesi Önerilen Noktalar

- *Uygun özellikteki uyuşmayan ve alternatif davranışlar seçilmelidir:*
 - (a) bireyin şu anki davranış dağarcığında olan
 - (b) bireyin yeni ve işlevsel davranışlar kazanma olasılığını arttıran
 - (c) uygun olmayan davranışla eşit ya da daha az zorluk düzeyine sahip olan
 - (d) uygulama sona erdikten sonra da doğal ortamlarda daha fazla kullanılabilme ve pekiştireç elde edebilme fırsatı sağlayan
- *Etkili pekiştireçler ve pekiştirme türü seçilmelidir.*

Dikkat Edilmesi Önerilen Noktalar

- *Uyuşmayan/alternatif davranışlar anında ve tutarlı olarak pekiştirilmelidir.*
 - Uyuşmayan/alternatif davranışlar kazanıldıktan sonra ise pekiştirme tarifesi değiştirilerek pekiştireç kullanımı sistematik olarak geri çekilmelidir.
- *Uygun olmayan davranıştan pekiştireç geri çekilmelidir.*
- *Uyuşmayan ve alternatif davranışların ayrımlı pekiştirilmesi diğer yöntemlerle birlikte kullanılmalıdır.*

DİĞER DAVRANIŞLARIN AYRIMLI PEKİŞTİRİLMESİ

- Belirlenen zaman aralığı süresince uygun olmayan davranışın hiç ortaya çıkmaması durumunun pekiştirilmesi sürecidir.

(Maag, 1999; Miltenberger, 1997)

ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Tepkiler arası zaman

Adil eşleme ilkesi

TEPKİLER ARASI ZAMAN NEDİR? NASIL HESAPLANIR?

- Tepkinin ortaya çıkması arasında geçen zaman dilimidir.
- Örneğin, Mert'in yerinden kalkma davranışını ele alalım. Mert bir ders süresince 10 defa ayağa kalkmaktadır.
- Ders 60 dakikadır.
- $60/10=6$ (Mert ortalama 6 dakikada bir ayağa kalkmaktadır.)
- O halde Mert için tepkiler arası zaman 5-6 olarak belirlenebilir.

ADIL EŞLEME İLKESİ

- Bu uygulamada, uygun olmayan davranışların ortaya çıkmaması durumu pekiştirilirken bu davranışın yerine çocuğun kendi davranış dağarcığından bir davranış koymasđ beklenir.

ADİL EŞLEME İLKESİ (DEVAM)

- Bu uygulamada hangi uygun davranışların pekiŐtirileceđi belli değildir.
- Uygun olmayan davranışın ortaya çıkmadığı zaman aralığından sonra herhangi bir uygun davranışın ortaya çıkmaması durumu pekiştirilir.

ÖRNEK

- Ayağa kalkmama davranışını izleyen görevle ilgilenme davranışları pekiştirilebilir.

DDAP'IN UYGULAMA BASAMAKLARI

- Hedef davranışı belirleme
- Zaman aralığını belirleme
- Başlama düzeyi verisi toplama
- Uygulama planını hazırlama
- Uygulamayı gerçekleştirme
- Değerlendirme

Hedef davranışı
belirleme,
tanımlama ve işlevini
analiz etme

- Davranışın topografyası
- Davranışın sıklığı
- Davranışın şiddeti
- Davranışın yeri
- Davranışın zamanlaması
- Davranışın süresi
- Davranışın işlevi

Zaman aralığını belirleme

- Bu aşamada önce tepkiler arası zaman hesaplanır.

Başlama düzeyi verisi toplama

- Uygulamaya başlamadan önce davranışın sıklığı, yoğunluğu, süresi vb. ilişkin başlama düzeyi verisi toplanmalıdır.

Uygulama planını hazırlama

- Hangi DDAP uygulamasının gerçekleştirileceğine karar verilmelidir.
- Uygulamada kullanılacak pekiştireçler ve pekiştirme tarifeleri belirlenmelidir.
- Uygun olmayan davranışın sergilenmesi durumunda ne yapılacağına karar verilmelidir.
- Başarı için ölçüt belirlenerek planda belirtilmelidir.

Uygulamayı gerçekleştirme

- Belirlenen zaman aralığı süresince ya da sonunda hedef davranışın sergilenmemesi durumunun pekiştirilmesi ilkesine dayalı olarak uygulama gerçekleştirilir.
- Bu uygulamada, uygun olmayan davranışın ortaya çıkmadığı zaman aralığından sonra herhangi bir uygun davranışın ortaya çıkması durumu pekiştirilir.

Değerlendirme

- Başlama düzeyi ve uygulama sonrası veriler değerlendirilerek uygulamanın etkililiği konusunda bir karara varılmalıdır.
- Gerekli görüldüğünde uygulama planı ve sonuçları gözden geçirilmeli ve gerekli uyarlamalar yapılmalıdır.

DDAP TÜRLERİ

- Yeniden başlatılan DDAP
- Sabit aralıklı DDAP
- Artan aralıklı DDAP
- Pekiştirilerek sunulduğu DDAP

Yeniden Başlatılan Uygulama ÖRNEK

■ 1. GÜN

■ 10.00

■ 10.10 P

■ 10.20 P

■ 10.30 P

■ 10.40 P

2. GÜN

10.00

10.05'te dav
sergilendi

10.15 P

10.25 P

10.35 P

Sabit Aralıklı Uygulama ÖRNEK

▪ 1. GÜN

▪ 10.00

▪ 10.10 P

▪ 10.20 P

▪ 10.30 P

▪ 10.40 P

2. GÜN

10.00

10.10 P

10.14'te dav sergilendi.

10.20 -

10.30 P

10.40 P

Artan Aralıklı Uygulama ÖRNEK

■ 1. GÜN

■ 10.00

■ 10.10 P

■ 10.20 P

■ 10.30 P

■ 10.40 P

2. GÜN

10.00

10.10 P

10.30 P

10.50 P

3. GÜN

10.00

10.20 P

10.40 P

Pekiştirecin
Arttırılarak
Sunulduğu
Uygulama
ÖRNEK

- 1. GÜN
- 10.00
- 10.10 P
- 10.20 P
- 10.30 PP
- 10.40 PP
- 10.50 PPP

ÖRNEK

- 1. GÜN
- 10.00
- 10.10 P
- 10.20 P
- 10.30 PP
 - 10.32'de dav sergilendi.
- 10.40 -
- 10.50 P

Dikkat Edilmesi Önerilen Noktalar

- *DDAP'ın sınırlılıkları belirlenmelidir.*
 - Bu uygulamada zaman aralığı süresince başka uygun olmayan davranışlar ortaya çıksa bile hedef uygun olmayan davranışın ortaya çıkmaması durumu pekiştirilir.
- *DDAP gerektiğinde diğer yöntemlerle birlikte kullanılmalıdır.*
 - Bu uygulamada davranışın yokluğu pekiştirilirken uygun olmayan davranışın yerine uygun bir davranışın kazandırılması amaçlanmaz. Bu nedenle uygulamanın diğer yöntemlerle birlikte kullanıldığında daha etkili olabileceği düşünülmektedir.

- *Uygulama sürecine kısa zaman aralıklarıyla başlanmalıdır.*
- *Zaman aralıkları dereceli olarak arttırılmalıdır.*
- *DDAP'ın genellenebilirliği sağlanmalıdır.*
- ✓ Uygulama ortamında uygun olmayan davranışın kontrolü sağlandığında bu uygulamaya çocuğun günlük yaşamındaki etkinlikler ve rutinler sırasında da tutarlı bir şekilde yer verilmelidir.

DÜŞÜK ORANLI DAVRANIŞLARIN AYRIMLI PEKİŞTİRİLMESİ

- Pekiştirmeye davranışın ortaya çıkma sıklığını azaltmak için başvurulduğunda bu sürece düşük oranlı davranışların ayrımlı pekiştirilmesi denir.

(Webber ve Scheuermann, 1991)

HANGİ DAVRANIŞLAR İÇİN KULLANILIR?

- Alışkanlık haline gelerek problem yaratan davranışlar
- Çok sık ortaya çıkan ve azaltılmaya ihtiyaç duyulan davranışlar
- Tamamen ortadan kaldırılması uygun olmayan davranışlar

ÖNEMLİ KAVRAMLAR

- **Kabul edilebilir ölçütü belirleme**
 - Davranışın hangi oranda sergilenmesinin istendiği/beklendiği durumu ifade eder.

DAVRANIŞ İÇİN
KABUL EDİLEBİLİR
ÖLÇÜT NASIL
BELİRLENİR?

- Uygulama öncesinde davranışın sıklığına ilişkin gözlemler yapılarak
- Uzman görüşlerine başvurularak
- Sosyal karşılaştırma verileri toplanarak

ÖRNEK

- Görev için yardım isteme
- Tuvalete gitmek için parmak kaldırma

DODAP'IN UYGULAMA BASAMAKLARI

- Hedef davranışın belirlenmesi
- Başlama düzeyi verisinin toplanması
- Uygulama planının hazırlanması
- Uygulama ve veri toplama
- Değerlendirme

(Vismara ve diğ., 2009)

Hedef davranışı
belirleme,
tanımlama ve işlevini
analiz etme

- Davranışa ilişkin bilgi toplanmalıdır.

Başlama düzeyi verisi toplama

- Bu süreçte uygun olmayan davranışın sıklığı mutlaka belirlenmelidir.

Uygulama planını hazırlama

- Performans amaçları belirlenmelidir.
- Hedef ölçütün karşılanması durumunda sunulacak pekiştireçler ve pekiştirme tarifeleri belirlenmelidir.

Uygulamayı gerçekleştirme

- Davranışın belirlenen ölçüte eşit ya da ölçütün altında sergilenmesi durumunun pekiştirilmesi ilkesine dayalı olarak uygulama gerçekleştirilir.
- Davranışın belirlenen ölçütün üstünde sergilenmesi durumunda davranış görmezden gelinebilir ya da ipuçları sunularak müdahalede bulunulabilir.

Değerlendirme

- Başlama düzeyi ve uygulama sonrası veriler değerlendirilerek uygulamanın etkililiği konusunda bir karara varılmalıdır.
- Gerekli görüldüğünde uygulama planında uyarlamalara gidilmelidir.

Dikkat Edilmesi Önerilen Noktalar

- *DODAP'ın sınırlılıkları belirlenmelidir.*
 - Uygun olmayan davranışın aşamalı olarak azaltılması amaçlandığı için davranışı kabul edilebilir bir düzeye indirmek zaman alabilir.
- *Öğrenenlere geri bildirim sunulmalıdır.*
 - DODAP'ta öğrenenlere performansları hakkında bilgi vermek onların tepki oranlarını takip etmelerini sağlaması açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Alberto P. A., & Troutman A. C. (2013). *Applied behavior analysis for teachers* (9. baskı) Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Carr, E. G., & Durand, V. M. (1985). Reducing behavior problems through functional communication training. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 18, 111-126.
- Chance, P. (2006). *First course in applied behavior analysis*. Long Grove IL.: Waveland Press, Inc.
- Cooper, J., Heron, T., & Heward, W. (2007). *Applied behaviour analysis* (2. baskı) . New Jersey: Pearson Education.
- Erbaş, D. (2002). *Gelişimsel geriliği olan çocukların problem davranışlarının azaltılmasında işlevsel iletişim öğretiminin sönme ve sönme olmaksızın etkilerinin karşılaştırılması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 1342.
- Erbaş, D., Kırcaali-İftar, G., & Tekin-İftar, E. (2007). *İşlevsel değerlendirme*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Ercan, L. (2011). Sınıfta istenmeyen davranışların yönetimi. L. Küçükahmet (Ed.). *Sınıf yönetimi* (12. baskı) içinde (s. 183-210). Ankara: Pegem Akademi.
- Ilgar, L. (2000). *Eğitim Yönetimi, Okul Yönetimi, Sınıf Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Kaynakça

- Kerr, M.M. & Nelson, C.M. (1989). *Strategies for managing behavior problems in the classroom*(2. Baskı). Columbus, OH: Merrill.
- Olçay-Gül, S. (2014). Ayrımlı pekiştirme. E.Tekin-İftar (Ed.). *Uygulamalı davranış analizi içinde* (s. 443-487). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Maag, J.W. (1999). *Behavior management: From theoretical implications to practical applications*. San Diego: SingularPress.
- MEB (2012). Sınıfta istenmeyen öğrenci davranışları ve öğretmene öneriler. <http://mebk12.meb.gov.tr/> adresinden 01.01.2015 tarihinde edinilmiştir.
- Miltenberger, R. (1997). *Behavior modification: Principles and procedures*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Vismara, L., Bogin, J., & Sullivan, L. (2009). *Differential reinforcement of other behaviors: Steps for implementation*. Sacramento, CA: The National Professional Development Center on Autism Spectrum Disorders, M.I.N.D. Institute, University of California at Davis School of Medicine.
- Vollmer, T.R.,Roane, H.S., Ringdahl, J.E., & Marcus, B.A. (1999). Evaluating treatment challenges with differential reinforcement of alternative behavior. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 32, 9-23.
- Vuran, S. & Olçay-Gül, S. (2017). Uygun olmayan davranışların azaltılması. S. Vuran (ed.). *Uygulamalı Davranış Analizi* (95-112). Ankara: Eğitim Kitap.
- Webber, J., & Scheuermann, B. (2008). *Educating students with autism*. Austin, Texas: PRO-ED.